

Over de synergie tussen armoedebestrijding en duurzame ontwikkeling

Jill Coene en Peter Raeymaeckers

Hoewel armoedebestrijding een voorwaarde is voor duurzame ontwikkeling en dit laatste concept uitgaat van harmonie tussen 'ecologie', 'economie' en 'sociale rechtvaardigheid', lijkt de relatie tussen beide begrippen in de praktijk weinig zichtbaar. Ecologen worden verweten te bekommerd te zijn om milieukwesties, terwijl het armoedebestrijdingsbeleid zich vaak afzonderlijk ontwikkelt van het beleid voor duurzame ontwikkeling. In de geglobaliseerde wereld halen economische belangen bovendien de bovenhand op beide andere principes.

Deze bijdrage vormt een samenvatting van de bevindingen van Armoede en sociale uitsluiting, Jaarboek 2014 waarin de link tussen beide concepten verder werd uitgediept. We bekijken de oorsprong en betekenis van het concept duurzame ontwikkeling, schenken expliciet aandacht aan de sociale dimensie en dromen over een duurzamere toekomst.

Inleiding

Wetenschappers zijn vrijwel unaniem overtuigd dat de klimaatopwarming, met smeltende ijskappen, toenemende droogte en hevig noodweer, door toedoen van de mens is veroorzaakt (IPCC, 2014). Berichten over milieuvervuiling (zoals de Citarum in Java, een van 's werelds meest vervuilde rivieren, het lozen van giftige afvalstoffen door textiel fabrieken in Chinese wateren, de plastic soep in onze oceanen, ...), het verlies aan biodiversiteit, het uitputten van fossiele brandstoffen, de massale boskap in de regenwouden (o.a. voor palmolie- en sojaplantages) en de gevolgen hiervan voor mens en dier, bereiken onze media almaar vaker. Verenigingen als Greenpeace of WWF luiden al jaren de alarmbel inzake milieubehoud en dierenwelzijn.

Toch staan die bekommernissen om de milieuproblematiek niet los van andere mondiale ontwikkelingen. De voortschrijdende globalisering, de dreigende schaarste aan grondstoffen zoals drinkwater en voedingsgewassen, de wereldwijde armoede en de toenemende kloof tussen Noord en Zuid, landroof, een onevenwichtig landbouwmodel gebaseerd op monocultuur, het toenemend risico op conflicten (bijvoorbeeld het verzet tegen de uitbreiding van de mijnbouw in Latijns-Amerika) zijn economische en sociale problemen die samenhangen met ecologische kwesties. Zo is armoede niet alleen een gevolg van globale milieuproblemen, maar ook een oorzaak (WCED, 1987), bijvoorbeeld omdat mensen in armoede genoodzaakt zijn nefaste overlevingsstrategieën (zoals illegale boskap) aan te wenden.

Het lijkt bovendien bijzonder moeilijk om het hoofd te bieden aan de uitdagingen. Een groeiende groep is ervan overtuigd dat oneindige economische groei niet haalbaar is op een eindige planeet. Jan van Bavel (2013) verwees eerder in Oikos naar de

wereldbevolkingsexplosie. Het is ecologisch onhoudbaar om met meer dan zeven miljard mensen de levensstandaard van de moderne westerse mens na te streven. Alleen al ons land, met de 5de grootste ecologische voetafdruk ter wereld, heeft een equivalent van 4,3 Aardes nodig om in onze behoeften te voorzien (WWF, 2014). Dit kluwen van uitdagingen is bijzonder complex en vereist weldoordachte, integrale strategieën.

‘Kwesties als een rechtvaardige verdeling van de toegang tot hulpbronnen of de afwenteling van milieuproblemen op zwakke groepen geven aan dat voor het welslagen van ecologische ambities afstemming op sociale doelstellingen en omgekeerd noodzakelijk is.’ (Devolder en Block, 2014, p.322)

Duurzame ontwikkeling: de geboorte van een concept

Al in de jaren 70 erkende het rapport *The Limits to Growth* van de Club van Rome (Meadows e.a., 1972) de idee dat er grenzen zijn aan de draagkracht van de aarde. In 1987 verscheen in navolging van de World Commission on Environment and Development het rapport *Our Common Future*, waarmee het concept ‘duurzame ontwikkeling’ op de internationale politieke agenda kwam. Duurzame ontwikkeling wordt er gedefinieerd als ‘ontwikkeling die voorziet in de behoeften van de huidige generatie zonder de mogelijkheden van toekomstige generaties in gevaar te brengen om in hun behoeften te voorzien’ (WCED, 1987, p.43). Het concept raakt zodoende aan de notie van intergenerationele en intragenerationele rechtvaardigheid: binnen en tussen huidige en toekomstige generaties. Sociale rechtvaardigheid maakt dus integraal deel uit van duurzame ontwikkeling, naast de milieukwestie. Dat het expliciet gaat over armoedebestrijding, werd onder meer duidelijk tijdens de United Nations Conference on Environment and Development in 1992 in Rio de Janeiro, toen 178 wereldleiders de verklaring over duurzame ontwikkeling ondertekenden. Beginsel 5 van die verklaring stelt expliciet dat alle landen en mensen moeten samenwerken om armoede uit te roeien als essentiële voorwaarde voor duurzame ontwikkeling, om de verschillen in levensstandaard te verminderen en beter te voorzien in de behoeften van het merendeel van de wereldbevolking (United Nations, 1992).

Toch bleef het concept ‘duurzame ontwikkeling’ niet gespaard van kritiek, onder andere vanwege de vaagheid en dus mogelijke verschillen in interpretatie (Robinson, 2004). Devolder en Block (2014) stellen terecht dat er geen objectieve definitie bestaat van wat behoeften van mensen zijn, van wat sociaal rechtvaardig is of vanaf wanneer de grenzen van de draagkracht overschreden worden. De vaagheid van het concept werkt ook niet bevorderlijk voor het meten ervan: in de praktijk bestaan bijzonder veel manieren om duurzame ontwikkeling te meten (Coene en Raeymaeckers, 2014). Happaerts (2014) wijst er voorts op dat het mondiale Zuiden de toenemende aandacht voor klimaatverandering en biodiversiteit bekritiseert en meer aandacht eist voor sociale aspecten zoals armoede en ontwikkeling. Het wijst er ook op dat het Noorden deels verantwoordelijk kan gesteld worden voor veel van de problemen in het Zuiden. Toch werd twintig jaar later, tijdens de United Nations Conference on Sustainable Development van 2012, andermaal de nadruk gelegd op de integratie van de zogenaamde ‘drie pijlers’: het gaat over een *‘green economy within the context of sustainable development and poverty eradication’* (Mazijn, 2014). Wel heerste tijdens deze bijeenkomst een gevoel van dalend enthousiasme en mislukking. Vragen kunnen ook worden gesteld bij de steeds

prominenter wordende klemtoon op de 'groene economie' als succesrecept. De vrees bestaat dat door die focus de sociale dimensie zal ondersneeuwen (Happaerts, 2014).

De klassieke triple P-benadering (waarbij duurzame ontwikkeling wordt gezien als het snijvlak tussen economische, ecologische en sociale belangen – *people, planet and profit*) moet volgens Devolder en Block (2014) dan ook gezien worden als een 'zwakke' invulling van het concept, waarbij de keuze voor het een ten koste kan gaan van het ander. Een 'sterke' visie op duurzame ontwikkeling beschouwt daarentegen de ecologische dimensie als randvoorwaarde en stelt de economie opnieuw ten dienste van het sociale, namelijk een rechtvaardige samenleving. Toch gaapt er een enorme kloof tussen theorie en praktijk. In de praktijk vormen de financiële belangen van het grootkapitaal al te vaak de beslissende macht. Aanhangers van het triple P-model geloven dat economische groei 'doorsijpelt' naar de lagere klassen: welvaart zou automatisch afstralen op de zwakkeren, iedereen zou erop vooruit gaan. Dat dit allesbehalve het geval is, zal blijken uit de volgende paragraaf.

Armoede en sociale uitsluiting: wereldwijd en dicht bij huis

Ondanks de enorme economische vooruitgang van de voorbije decennia, heeft deze voor het merendeel van de wereldbevolking geen soelaas gebracht. De cijfers tonen aan dat aandacht voor de sociale dimensie van duurzame ontwikkeling nog steeds broodnodig is. In 2000 werden mondiale *Millenniumdoelstellingen voor Ontwikkeling* overeengekomen. Een van de doelstellingen was om tegen 2015 de extreme armoede te halveren tegenover 1990. Hoewel deze doelstelling werd behaald (de extreme armoede in de ontwikkelingslanden daalde tussen 1990 en 2011 van 43,5 % naar 17 %), leeft nog steeds meer dan één biljoen mensen in extreme armoede, wat wil zeggen dat ze over minder dan 1,25 dollar per dag beschikken (gemeten in prijzen van 2005, zie tabel 1). Het absoluut aantal armen blijft vooral in Zuid-Azië en Sub-Sahara-Afrika bijzonder hoog. Men kan zich afvragen of een halvering van de extreme armoede op vijftientig jaar tijd een voldoende ambitieuze doelstelling was (Mestrum, 2014). De *Doelstellingen voor Duurzame Ontwikkeling* tegen 2030, die de Millenniumdoelstellingen zullen opvolgen, zijn nog in volle ontwikkeling, maar men vreest dat de voorlopig gesuggereerde doelstellingen (17 in totaal) en targets te talrijk en te technisch zullen zijn om echt te mobiliseren (Mestrum, 2014). Bovendien stelt zich de pertinente vraag naar financiering en verantwoordelijkheid voor de doelen.

Tabel 1. Extreme armoede naar regio (% bevolking en miljoenen inwoners met minder dan 1,25 USD/dag (in PPP 2005))

	1990		2011	
	%	miljoen	%	miljoen
Oost-Azië en Pacific	58,2	957,1	7,9	160,8
Oost-Europa en Centraal Azië	1,5	7,1	0,5	2,3
Latijns-Amerika en Caraïben	12,0	52,7	4,6	27,6
Midden-Oosten en Noord-Afrika	5,8	13,1	1,7	5,6*
Zuid-Azië	53,2	603,2	24,5	399,0
Sub-Sahara-Afrika	56,6	287,1	46,8	415,4
Totaal (ontwikkelingslanden)	43,5	1.920,2	17,0	1.010,7
Totaal	36,4		14,5	

Bron: Wereldbank, via PovcalNet database, online tool voor armoedemeting ontwikkeld door 'Development Research Group' van de Wereldbank. * Cijfer onder voorbehoud, survey dekt minder dan 50% van de bevolking in die regio.

Ook in een welvarend land als België wijzen de cijfers erop dat de aandacht voor armoede en sociale uitsluiting niet mag verslappen. Hoewel het relatieve armoederisico grotendeels stabiel bleef doorheen de jaren (volgens de EU-SILC-enquête leefde 15,1 % van de Belgische bevolking in 2012 met een inkomen onder de armoededrempel van € 1.074 voor een alleenstaande) wijzen andere cijfers op een achteruitgang. Zo doet een toenemend aantal Belgen een beroep op de voedselbank (122.135 in 2013, Belgische federatie van voedselbanken, 2013) en registreren de OCMW's een stijging van het aantal leefloongerechtigden: tijdens de eerste acht maanden van 2014 ontvingen gemiddeld maandelijks meer dan 102.000 Belgen een leefloon, het gemiddeld aantal begunstigden steeg met 4,1 % in vergelijking met dezelfde periode een jaar eerder (POD MI, 2015).

Een man van 25 jaar met een universitair diploma leeft gemiddeld zeven jaar langer in vergelijking met een man zonder diploma en dit verschil loopt op tot 18 jaar voor de gezonde levensverwachting.

Bovendien stellen we vast dat opgroeien in armoede de eigen armoedekans vergroot. 26 % van de Belgen tussen 25 en 59 jaar die opgroeiden in een gezin met een (zeer) slechte financiële situatie, is arm, tegenover slechts 8 % van de respondenten die opgroeiden in een gezin met een (zeer) goede financiële situatie (Coene, 2014). De ongelijkheid in het onderwijs in Vlaanderen is op dat vlak een

doorn in het oog. De PISA-enquête van 2012 leert dat leerlingen uit gezinnen met een hoge sociaaleconomische status hogere resultaten behalen dan leerlingen uit gezinnen met een lage sociaaleconomische status. Leerlingen met een buitenlandse herkomst en anderstalige leerlingen presteren veel lager dan autochtone en Nederlandstalige leeftijdsgenoten. Zelfs na controle voor sociaaleconomische achtergrondkenmerken blijft dit prestatieverschil in Vlaanderen groter dan elders (De Meyer, 2014). Dat kan uitmonden in vroegtijdig schoolverlaten, wat dan weer een weerslag heeft op de arbeidskansen van

deze jongeren. De kansen op de arbeidsmarkt zijn bovendien ook beperkt voor laaggeschoolden, personen van vreemde herkomst, ouderen en mensen met een handicap (zie bijvoorbeeld Steunpunt Werk en Sociale Economie, 2015). Voor langdurig werklozen is het moeilijk om een job van goede kwaliteit te bemachtigen.

Hoogopgeleiden hebben een langere levensverwachting en leven meer jaren in goede gezondheid dan lager opgeleiden (Van Oyen e.a., 2011). Een man van 25 jaar met een universitair diploma leeft gemiddeld zeven jaar langer in vergelijking met een man zonder diploma en dit verschil loopt op tot 18 jaar voor de gezonde levensverwachting (cijfers voor 2001). Ook wat gezondheidspreventie betreft, zijn er verschillen. Wie onderaan de sociale ladder staat, heeft een lagere kans om deel te nemen aan griepvaccinatie, oogtests, darm-, baarmoederhals-, en borstkankerscreening. Uit surveygegevens blijkt dat hoogopgeleide vrouwen in ons land 68 % meer kans hebben om over te gaan tot mammografiescreening voor vroegtijdige borstkankerdetectie dan vrouwen die geen of slechts basisonderwijs volgden (Missinne en Bracke, 2014).

Op de Vlaamse huisvestingsmarkt werden eind 2013 7.025 woningen beheerd door een sociaal verhuurkantoor en 148.078 door een sociale huisvestingsmaatschappij. Tegelijk stonden 104.976 kandidaat-huurders op de wachtlijst voor een sociale woning, met een gemiddelde wachttijd van 984 dagen, de langste wachttijd van de voorbije acht jaar (VMSW, 2014). Dit terwijl 52 % van de huurders op de private markt in Vlaanderen kampt met betaalbaarheidsproblemen omdat hun huur meer dan 30 % van hun inkomen bedraagt (Heylen, 2015). Discriminatie bemoeilijkt bovendien de zoektocht naar een geschikte woning voor bepaalde groepen, waaronder mensen met een uitkering (Verstraete en De Decker, 2014).

Een van de terreinen waar de link tussen armoede en duurzame ontwikkeling zich het duidelijkst aftekent, is milieuonrechtvaardigheid. Sociaaleconomisch zwakkere groepen dragen meer dan anderen de gevolgen van milieuvervuiling.

Armoede en duurzame ontwikkeling

Het mag dus duidelijk zijn dat armoedebestrijding een voorwaarde is voor duurzame ontwikkeling en dat duurzame ontwikkeling expliciet uitgaat van verbanden tussen ecologie, economie en sociale kwesties.

Een van de terreinen waar de link tussen armoede en duurzame ontwikkeling zich het duidelijkst aftekent, is milieuonrechtvaardigheid. Sociaaleconomisch zwakkere groepen dragen meer dan anderen de gevolgen van milieuvervuiling. Dan hebben we het niet enkel over de bevolking in ontwikkelingslanden die het hardst wordt geconfronteerd met de gevolgen van de klimaatverandering (zoals kleine eilandjes in de Stille Oceaan die dreigen te verdwijnen door de stijgende zeespiegel). Ook dichterbij huis kampen mensen in armoede met een dubbele sociale ongelijkheid. Enerzijds zijn ze meer blootgesteld aan milieuvervuiling (ze wonen en werken dichterbij bronnen van vervuiling, bijvoorbeeld omdat woningen in de buurt van industriegebieden goedkoper zijn), anderzijds is de impact van vervuiling op hun gezondheid groter dan voor mensen met een hogere sociaaleconomische positie (bijvoorbeeld omwille van hun vaker verzwakt immuunsysteem).

Het Steunpunt Milieu en Gezondheid onderzocht de impact van milieuvervuiling voor jongeren in Vlaanderen (Morrens e.a., 2014). Het vergeleek de situatie van de industriegebieden Genk-Zuid en Menen met gemiddelden voor Vlaanderen. Beide buurten worden gekenmerkt door een hogere milieudruk (z bijvoorbeeld hogere waarden van nikkel en chroom in fijn stof, meer dioxines en PCB's) en door een zwakker sociaaleconomisch profiel (beide buurten kenmerken zich bijvoorbeeld door een gemiddeld lager inkomen per inwoner, een hogere werkloosheidsgraad, een hoger percentage inwoners met vreemde nationaliteit en meer kansarme geboorten). Jongeren in deze buurten blijken meer blootgesteld aan schadelijke stoffen zoals zware metalen (o.a. cadmium, koper) en PAK's (polyaromatische koolwaterstoffen). Als gevolg daarvan ervaren zij negatieve effecten op hun gezondheid. Er werd bijvoorbeeld meer schade aan hun DNA vastgesteld, wat kan leiden tot een verhoogd risico op kanker. Toch blijkt de blootstelling aan deze stoffen niet eenduidig samen te hangen met sociale verschillen tussen jongeren binnen deze buurten. Voor sommige vervuilende stoffen (de meeste zware metalen en PAK's) gaat een lagere opleiding van de jongere samen met een hogere blootstelling. Voor andere stoffen (zoals persistente organische stoffen) geldt het omgekeerde: een lagere opleiding gaat samen met een lagere blootstelling. Er zijn dus geen duidelijke aanwijzingen dat binnen deze buurten jongeren met een meer kwetsbare positie ook meer milieudruk kennen. De blootstelling aan vervuilende stoffen kan met andere woorden deels verklaard worden door andere invloeden, zoals levensstijl en voedingspatronen.

Ook voor de domeinen 'wonen' en 'energie' is het verband tussen armoede en (on) duurzame ontwikkeling zichtbaar. Het Belgische woonbestand behoort tot de meest verouderde van Europa en is erg slecht geïsoleerd (Bauler en Fransolet, 2014). Mensen in armoede wonen vaker in woningen van slechte kwaliteit, die kampen met vochtproblemen, slechte isolatie en andere gebreken (zie Studiedienst van de Vlaamse Regering, 2014). Dat heeft op zijn beurt implicaties voor de gezondheid en voor de kost van energie.

Afhankelijk van de gekozen indicator, leefde in 2011 in ons land zo'n 3,4 % tot 14,6 % van de gezinnen in energiearmoede: het eerste percentage betreft een inschatting van 'verborgen' energiearmoede (d.w.z. het aantal gezinnen dat minder uitgeeft voor energie dan een standaardgezin en wellicht aan 'zelfbeperking' doet), het tweede is het resultaat van een berekening op basis van objectieve gegevens rond energie-uitgaven in verhouding tot de woonkost (Delbeke en Verbeeck, 2014). Waals onderzoek leert dat mensen in armoede niet alleen vaker wonen in woningen van slechte kwaliteit, hun woningen zijn ook kleiner in oppervlakte en zij wonen vaker in dichtbevolkt stedelijk gebied (Lejeune e.a., 2014). Mensen met meer financiële armslag wonen vaker in grote woningen, met een degelijk uitrustingsniveau, in minder dichtbevolkt gebied.

Er is met andere woorden sprake van sociale én ruimtelijke ongelijkheid, die zich vertaalt in stadsvlucht naar groene buitenwijken door welgestelde gezinnen. Een uitzondering zijn financieel welgestelde gezinnen die er toch voor kiezen om in de stad met haar vele voorzieningen op vlak van diensten en vrije tijd te blijven wonen. Woonkeuzes worden dus ingegeven door het vermogen van de rijken om de overlast die gepaard

Woonkeuzes worden ingegeven door het vermogen van de rijken om de overlast die gepaard gaat met het stadsleven, zoals lawaai, vervuiling, gebrek aan privacy... te ontvluchten. Mensen in armoede blijven veeleer noodgedwongen achter in achtergestelde buurten.

gaat met het stadsleven, zoals lawaai, vervuiling, gebrek aan privacy ... te ontvluchten. Mensen in armoede blijven veeleer noodgedwongen achter in achtergestelde buurten. Lejeune e.a. (2014) rapporteren een opmerkelijke vaststelling met betrekking tot het verband tussen gezinsinkomen en de perceptie van overlast in en nabij de woning (voetgangersveiligheid, verkeerslawaaï, milieuhinder van vervuilende industrie, ...). Lage en hoge inkomens blijken een vrij gelijklopende perceptie van milieuoverlast te hebben, terwijl men vermoedde dat arme huishoudens (die dus in dichtbevolkt stedelijk gebied wonen) meer potentiële overlast zouden ervaren. De vraag rijst of zij een hogere tolerantie ontwikkelden voor milieuoverlast. Meer onderzoek zou dit moeten uitklaren.

In wat volgt, stellen we vast dat het streven naar duurzame ontwikkeling ook kan leiden tot 'botsende logica's'.

Duurzame ontwikkeling en botsende logica's

Hoger stelden we dat het triple P-model aanleiding kan geven tot *trade-offs*: economische groei kan botsen met het streven naar ecologische principes en heeft nefaste sociale gevolgen als er geen sprake is van rechtvaardige verdeling van die groei. Inzetten op ecologische kwesties kan op zijn beurt sociale en economische gevolgen hebben. Om te vermijden dat doelstellingen botsen, is een voorafgaandelijke evaluatie van beleidsmaatregelen gewenst.

Bauler en Fransolet (2014) ontwikkelden een analysekader voor het toetsen van beleidsmaatregelen voor een koolstofarme transitie op basis van de rechtvaardigheidstheorie van Sen (2009). Ze baseren zich op vier dimensies van rechtvaardigheid:

1. distributieve rechtvaardigheid (de verdeling van primaire goederen over verschillende sociaaleconomische groepen, bv. de prijs van essentiële goederen),
2. eerlijke toegang (de mate waarin kwetsbare groepen toegang hebben tot goederen en diensten),
3. milieurechtvaardigheid (de verdeling van kosten en baten van klimaatbeleid),
4. intra- en intergenerationele rechtvaardigheid (het behoud van een hoge levenskwaliteit hier, elders en voor toekomstige generaties).

Dergelijke evaluatie is niet eenvoudig omdat de impact van maatregelen niet altijd voldoende kan worden ingeschat. Het is bijvoorbeeld moeilijk om gevolgen voor toekomstige generaties of voor andere landen te bepalen. Ook kunnen combinaties van beleidsmaatregelen de sociale ongelijkheid versterken, zodat men deze best in samenhang bekijkt (Bauler en Fransolet, 2014).

Zo kan de impact van de klimaatverandering gemilderd worden door een transitie naar een koolstofarme samenleving, via een spectaculaire vermindering van de broeikasgasuitstoot. Deze transitie kan onder meer gebeuren via een koolstofstaks. Een van de mogelijke positieve gevolgen van zo'n maatregel is een betere gezondheid (bv. als er een *modal shift* plaatsvindt van individueel transport naar openbaar vervoer, fietsen of wandelen). Nochtans scoort dergelijke maatregel minder gunstig met betrekking tot andere dimensies van rechtvaardigheid (Bauler en Fransolet, 2014). Hij leidt er bijvoorbeeld toe

dat de prijs van energiediensten en transport stijgt, kosten die voor gezinnen in armoede proportioneel zwaarder doorwegen in het budget. Deze mensen beschikken ook niet over de financiële draagkracht om te investeren in duurzame alternatieven. Om sociaal rechtvaardig te zijn, zouden er 'sociale correcties' in het ontwerp van de koolstoftaks moeten worden voorzien.

Delbeke en Verbeek (2014) verwijzen in dit verband naar energiearmoede. Eenvoudig gesteld: een ecologische logica wil gezinnen vooral minder energie laten verbruiken, terwijl een sociale logica veeleer tracht om gezinnen in energiearmoede meer energie aan te leveren. Beleidsacties gericht op CO₂-emissiereductie, zoals de koolstoftaks, verhogen het risico op energiearmoede. Financiële steunmaatregelen voor gezinnen in energiearmoede (zoals het ondersteunen van energiefacturen) hebben volgens Delbeke en Verbeek (2014) slechts een tijdelijke en niet-structurele positieve impact op energiearmoede, maar leveren tegelijk geen bijdrage aan CO₂-emissiereductie.

Het verhogen van de energie-efficiëntie van gebouwen kan volgens hen wel tot synergie leiden in de aanpak zowel van de klimaatverandering als van energiearmoede. Dit scenario levert niet alleen energiebesparing en comfortverhoging op, maar beschermt ook tegen toekomstige energieprijsstijgingen. Gezinnen met beperkte financiële mid-

delen moeten dan wel de mogelijkheid krijgen om te investeren of energiebesparende maatregelen uit te (laten) voeren. Een vorm van voorfinanciering (bijvoorbeeld via een derdebetalersregeling waarbij de overheid en/of de netbeheerder de kosten op zich neemt) kan die financiële drempels wegnemen. Het moet wel gaan om een voldoende grondige energierenovatie om te voorkomen dat de woning in de toekomst opnieuw moet worden 'opgelapt'. Ook de energetische kwaliteit van woningen op de private huurmarkt moet verbeteren. Verhuurders hebben er echter weinig belang

bij om te investeren in de huurwoning omdat de lagere energiefactuur de huurder ten goede komt. Huurders zullen ook niet geneigd zijn om te investeren in een woning waarvan ze zelf geen eigenaar zijn. Een geleidelijke invoering van een aantal extra minimumvoorwaarden voor verhuur kan een uitweg zijn (Delbeke en Verbeek, 2014).

Bauler en Fransolet (2014) zien een deel van de oplossing ook in een 'collectieve wijkgerichte renovatie'. Hierbij worden subsidies ingezet voor het energiezuinig renoveren van woningen of blokken in hele straten of wijken. De subsidiërende overheid kan voorrang geven aan die wijken met de laagste energiestatistiek, waar wellicht veel mensen wonen die dergelijke renovaties niet zelf kunnen bekostigen. Zo'n collectieve aanpak kan gericht zijn op de isolatie van woningen, maar kan ook inzetten op gemeenschappelijke systemen voor de opwekking van hernieuwbare energie. Dergelijke maatregelen verlagen niet alleen de energiefactuur (wat zeker voor gezinnen in armoede gunstig is), maar kunnen ook de werkgelegenheid in de bouwsector bevorderen, waar jobs gecreëerd worden voor laaggeschoolden (mits voldoende aandacht voor scholing en opleiding). Hoewel er een impact zou zijn op de overheidsuitgaven (en dus op de intergenerationele rechtvaardigheid), is de collectieve renovatieaanpak volgens Bauler en Fransolet (2014) een efficiënter systeem dan de huidige individuele energiepremies.

In de volgende paragraaf ronden we af met mogelijke scenario's voor de transitie naar een duurzame samenleving.

Financiële steunmaatregelen voor gezinnen in energiearmoede hebben volgens Delbeke en Verbeek slechts een tijdelijke en niet-structurele positieve impact op energiearmoede, maar leveren tegelijk geen bijdrage aan CO₂-emissiereductie.

Transitie naar een duurzame samenleving

We hebben aangetoond dat armoedebestrijding integraal deel uitmaakt van het concept 'duurzame ontwikkeling', maar dat er ook sprake kan zijn van botsende logica's als men vertrekt vanuit het triple P-model. Een sterke visie op duurzame ontwikkeling vereist een integrale aanpak. Inzetten op energie-efficiënte gebouwen en collectieve renovatie zijn voorbeelden waarbij verschillende doelstellingen verzoend worden.

Het is echter moeilijk om de theorie in praktijk om te zetten. De maatschappelijke en milieuproblemen op weg naar duurzame ontwikkeling, zoals de klimaatverandering, zijn moeilijk te beïnvloeden, omdat hun oorzaken diep geworteld zijn in het maatschappelijke systeem, in institutionele structuren en in dominante productie- en consumptiepatronen (Happaerts, 2014). Regulier beleid, marktwerking en incrementele aanpassingen zullen er niet in slagen om deze op te lossen, omdat ze de huidige structuren veeleer bestendigen (Happaerts, 2014).

De bestaande politieke en economische machtsstructuren en de gangbare relatie mens-natuur moeten dan ook grondig in vraag worden gesteld (Devolder en Block, 2014). Meer en meer dringt het inzicht door dat de wetenschap zich niet alleen moet richten op specialisatie (opsplitsing van de realiteit in afzonderlijke disciplines zoals biologie, economie, psychologie, geologie, ...), maar dat ze zich transdisciplinair moet richten op het functioneren van complexe systemen

en problemen (Snick, 2014). Wat nodig is, zijn radicale transities: fundamentele veranderingen in de dominante structuren, praktijken, technologieën, beleid, levensstijlen en denken, met als doel om reële systeeminnovatie te bereiken (Happaerts, 2014).

Deze inzichten steunen op Hopwood, Mellor en O'Briens (2005) onderscheid tussen 'status-quo' of aanpassingen aan de samenleving zonder deze in vraag te stellen, economische groei is het adagio), 'reform' of het besef van de noodzaak aan diepgaande verandering binnen de bestaande structuren; heil wordt onder meer gezocht in technologische oplossingen en kennis, en 'transformation' of radicale verandering van de machtsverhoudingen en van de relatie tussen mens en natuur.

We zijn van mening dat doorbraken gerealiseerd kunnen worden via sociale innovatie, die de transitie naar een duurzame samenleving op gang kan trekken.

[Sociale innovatie gaat over] 'lokaal ingebedde praktijken, acties en beleidsinterventies die individuen en sociale groepen helpen om de behoeften te bevredigen waarvoor ze geen passende oplossing vinden op de markt of bij de welvaartsstaat. Ze doen dat via sociale leerprocessen, collectieve mobilisatie en het verhogen van bewustzijn. Ze streven een transformatie van sociale relaties na op verschillende schaalniveaus' (Oosterlynck en Cools, 2012, p.202).

Sociale innovatie is systeemveranderend: de gevestigde maatschappelijke instituties, waarbinnen mensen er niet in slagen om in hun behoeften te voorzien, worden erdoor

We zijn van mening dat doorbraken kunnen gerealiseerd worden via sociale innovatie, die de transitie naar een duurzame samenleving op gang kan trekken. Sociale innovatie gaat over 'lokaal ingebedde praktijken, acties en beleidsinterventies die individuen en sociale groepen helpen om de behoeften te bevredigen waarvoor ze geen passende oplossing vinden op de markt of bij de welvaartsstaat'.

doorbroken (Oosterlyncx en Cools, 2012). Snick (2014) en Devolder en Block (2014) verwijzen naar vele initiatieven die burgers van onderop ontwikkelen, al dan niet in samenwerking met lokale overheden of andere partners en die kaderen in een duurzame samenleving. Bijvoorbeeld autodelen en andere vormen van gemeenschappelijk gebruik (zoals peerby, een platform om gebruiksvoorwerpen te delen met mensen in de buurt), LETS-kringen (waarbij mensen elkaar diensten verlenen zoals klussen of kinderopvang), volkstuintjes en zelfoogstboerderijen, community land trusts (een betaalbare vorm van wonen waarbij de grond eigendom blijft van een vereniging), energiecoöperaties, transition towns (steden die zich voorbereiden om minder afhankelijk te zijn van fossiele brandstoffen) ... zijn slechts enkele van de vele mogelijkheden waarmee burgers economische, ecologische en sociale vraagstukken trachten aan te pakken.

De uitdaging schuilt erin om ook kwetsbare groepen bij deze initiatieven te betrekken. Volgens Snick (2014) kunnen gemeenschapsmunten in deze een nuttige bijdrage leveren. Deze kunnen complementair aan het reguliere geldstelsel de bijdrage van burgers aan de samenleving valoriseren. Voor mensen in armoede kunnen deze een extraatje voor het gezinsbudget betekenen.

Wel moeten diverse barrières overwonnen worden. Vandaag worden werklozen bijvoorbeeld beschouwd als onbeschikbaar voor de arbeidsmarkt als ze zich vrijwillig inzetten voor anderen. De wetgeving zou kunnen worden aangepast zodat zij niet langer gehinderd worden om maatschappelijke meerwaarde te creëren. Bovendien wordt zo tegemoet gekomen aan een andere kwestie: de manier waarop onze economie is georganiseerd, sluit systematisch mensen uit, zoals laaggeschoolden en andere groepen (zie eerder).

Hoewel er heel wat menselijke capaciteiten voorhanden zijn, verhindert de heersende notie van arbeid dat deze voor de noden van de gemeenschap worden ingezet (Snick, 2014). De bestaande economische structuren moeten zodanig worden aangepast dat uitsluitingsmechanismen worden aangepakt. Er moeten maatregelen worden gezocht om kansgroepen op de arbeidsmarkt te integreren, terwijl tegelijk moet worden gezocht naar andere manieren om arbeid te herdefiniëren (Snick, 2014). Dit betekent investeren in een economie met kwaliteitsvolle arbeid voor iedereen, waarbij de jobs, meer dan vandaag, een antwoord bieden op milieuproblemen en waarbij de arbeidsmarkt prioriteit geeft aan de levenskwaliteit van haar arbeidskrachten. Eerder verwezen we naar Devolder en Block (2014) dat de economie ten dienste moet staan van het sociale, waarbij de ecologische dimensie de randvoorwaarde vormt.

Sociale innovatie speelt zich af in niches, 'kleinschalige initiatieven die buiten het regime om op een totaal andere wijze dingen organiseren als antwoord op een wijzigende context' (Snick, 2014, p.345). Hoewel ze het probleem bij de wortel aanpakken, missen ze in eerste instantie de nodige impact. De overheid moet voldoende ondersteunende maatregelen treffen om sociaal innovatieve oplossingen de nodige efficiëntie te geven (Snick, 2014). Daarbij moet erover gewaakt worden dat ze niet hervalt in top-down-beleid en zich ook niet volledig terugtrekt en burgers aan hun lot overlaat.

Besluit

In deze bijdrage schetsten we beknopt de achtergrond van het concept 'duurzame ontwikkeling' en stelden we dat er een duidelijke link is met armoede en armoedebestrijding.

Er is nood aan een integrale visie, anders dreigen botsende belangen. Duurzame ontwikkeling is, net als armoedebestrijding, gebaat bij een radicale herdenking van bestaande structuren. Een structurele aanpak vergt inspanningen van iedereen, maar deze zijn niet altijd comfortabel (bv. de noodzaak van een andere kijk op consumptie of mobiliteit). Daarom lopen zowel armoedebestrijding als duurzame ontwikkeling het risico om uit te monden in symboolpolitiek. Daarnaast bestaan her en der al goede praktijken en recepten, vooral ontwikkeld vanuit sociale innovatie.

Wel is voldoende *sense of urgency* vereist opdat een brede samenleving zich verder mobiliseert.

Een bijkomende hinderpaal is de nood aan een mondiale aanpak. Zolang landen de gevolgen van beleidskeuzes op elkaar kunnen afwentelen en hun verantwoordelijkheden ontlopen, zolang de vrije markt vrij spel heeft en geen wereldwijde consensus wordt gevonden, blijven beide thema's op de agenda staan. Wil men een sociaal rechtvaardige en ecologisch bewuste samenleving nastreven, dan moet de strijd op alle niveaus gestreden worden. Globale partnerschappen zijn broodnodig, waarbij zowel lokaal, regionaal als mondiaal de verantwoordelijkheid wordt opgenomen. Mestrum (2014) verwees alvast naar een 'mondiale sociale bescherming' om een einde te stellen aan de wijdverspreide extreme armoede. De verwevenheid van de complexe problemen waarmee we vandaag worden geconfronteerd, daagt overheden wereldwijd aan tot samenwerking. De eerste hoopgevende initiatieven flakkeren op, wellicht is het momentum aangebroken.

Bio

Jill Coene is sociologe en onderzoekster bij het Centrum voor Ongelijkheid, Armoede, Sociale uitsluiting en de Stad (OASeS – Universiteit Antwerpen) en het Vlaams Steunpunt Beleidsrelevant Onderzoek Armoede (VLAS).

Peter Raeymaeckers is professor aan de Masteropleiding Sociaal Werk van de Universiteit Antwerpen en verbonden aan OASeS (Centrum Ongelijkheid, Armoede, Sociale Uitsluiting en de Stad).

Literatuurlijst

- Dierckx, D., Coene, J., Raeymaeckers, P. (red.), *Armoede en sociale uitsluiting, Jaarboek 2014*, Leuven/Den Haag: Acco.
- Bauler, T., Fransolet, A. (2014). Sociaaleconomische ongelijkheden in koolstofarme strategieën op het Waalse en federale niveau
- Coene, J. (2014). *Inkomensarmoede in België: blik op het heden en gevolgen voor de toekomst*, In: Coene, J., Raeymaeckers, P. (2014). *De meting van duurzame ontwikkeling: focus op armoede*
- Delbeke, B., Verbeeck, G. (2014). *Energiearmoede in België: voorstel voor een barometer en principes voor preventieve maatregelen*
- De Meyer, I. (2014). *Vlaamse jongeren behoren tot de Europese top voor wiskunde*
- Devolder, S., Block, T. (2014). Ambigue contouren van duurzame stadsprojecten: voer voor verbreding van het debat en meer 'radicaliteit'
- Happaerts, S. (2014). *Duurzame ontwikkeling: een omstreden begrip in beleid en praktijk*
- Lejeune, Z., Xhignesse, G., Kryvobokov, M., Teller, J. (2014). *Milieuongelijkheden: een onderzoek naar de woonomstandigheden in Wallonië*
- Mazijn, B. (2014). *Het beleid inzake duurzame ontwikkeling in België, met een focus op armoede en sociale uitsluiting*
- Mestrum, F. (2014). *Mondiale armoedebestrijding: naar doelstellingen voor duurzame ontwikkeling en sociale bescherming*
- Missinne, S., Bracke, P. (2014). *Ontwikkelt sociale ongelijkheid in preventief gezondheidsgedrag zich al in de kindertijd? Mammografiescreening als casestudy*
- Morrens, B., Loots, I., Bruckers, L., Colles, A., e.a. (2014). *Hoe milieuongelijkheid op zich ongelijk kan zijn: blootstelling aan milieuvervuilende stoffen bij buurtbewoners van industriezones*
- Snick, A. (2014). *Armoede en duurzaamheid: van spanningsveld naar innovatief beleidskader*
- Verstraete, J., De Decker, P. (2014). *Discriminatie van financieel kwetsbare huishoudens op de private huurmarkt in België*
- Belgische federatie van voedselbanken (2013). *Jaarverslag 2013*, Brussel: Belgische federatie van voedselbanken vzw
- Heylen K. (2015). *Grote Woononderzoek 2013. Deel 2. Deelmarkten, woonkosten en betaalbaarheid*, Leuven: Steunpunt Wonen
- Hopwood, B., Mellor, M., & O'Brien, G. (2005). *Sustainable development: Mapping different approaches*, *Sustainable Development*, 13(1), 38-52
- Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) (2014). *Climate Change 2014, Synthesis Report*, via <http://www.ipcc.ch/report/ar5/syr/>
- Meadows D. H., Meadows D. L., Randers J. & Behrens W. W. (1972), *The Limits to Growth. A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*. Universe Books, New York
- Oosterlyncx, S., Cools, P. (2012). *Lokale initiatieven als bouwstenen voor sociale innovatie*, In: Dierckx, D., Oosterlyncx, S., Coene, J., Van Haarlem, A. (red). *Armoede en sociale uitsluiting, Jaarboek 2012*, Leuven/Den Haag: Acco
- POD Maatschappelijke Integratie (2015). *Statistisch rapport*, nummer 10, januari 2015
- Steunpunt Werk en Sociale Economie (2015). *Cijfers*, via <http://www.steunpuntwse.be/cijfers>
- Robinson, J. (2004). *Squaring the circle? Some thoughts on the idea of sustainable development*, *Ecological Economics*, 48, p. 369- 384
- Studiedienst van de Vlaamse Regering (2014). *Vlaamse Armoedemonitor 2014*, Brussel: Josée Lemaître
- United Nations (1992). *Report of the United Nations Conference on Environment and Development*, Rio de Janeiro, 3-14 June 1992.
- Van Bavel, J. (2013). *De wereldbevolkingsexplosie: oorzaken, achtergronden, toekomstscenario's*, *Oikos*, 67, 4/2013, p.16-31
- Van Oyen, H., Deboosere, P., Lorant, V., Charafeddine R. (2011). *Sociale ongelijkheden in gezondheid in België*, Gent:Academia Press
- Vlaamse Maatschappij voor Sociaal Wonen (2014). *Statistieken*, via <http://www.vmsw.be/nl/algemeen/statistieken>
- World Commission on Environment and Development (WCED) (1987). *Our common future*. New York: Oxford University Press.
- WWF (2014). *Living planet report 2014*, via <http://www.wwf.be/nl/wat-doet-wwf/impact-verminderen/living-planet-report-2014/1043>